

Uue kriminaalpoliitika otsingul

Ando Leps

VIII ja IX Riigikogu liige, õigusteaduse doktor

Uue kriminaalpoliitika väljatöötamiseks ei piisa üksnes kuritegude ja kurjategijate lihtsast statistilisest iseloomustamisest, vaid tuleb otsida seoseid kuritegevuse ja teiste sotsiaalsete protsesside vahel.

Oleme juba tosin aastat elanud demokraatlikus Eesti Vabariigis. See on parajalt pikk aeg, et heita pilk tagasi – tõsta esile saavutusi ning anda hinnang vigadele ja tegematajätmistele. Kuigi tavatsetakse öelda, et ajalugu on halb õpetaja, võib ometi loota, et kriitiline tagasivaade olnule lubab kindlamalt seada teetähiseid edasiminekuks ja vähemalt mõtteski hoiduda vigade kordamisest.

Eesti, nii nagu ka teiste totalitaarse impeeriumi rõhuvaist kammitsaist vabanenud Euroopa riikide puhul on säärase vahekokkuvõtte tegemine seda õpetlikum ja vajalikum, et taasiseseisvumisega on kaasnenud põhimõtteline muutus ühiskonnakorralduses. Sellepärast peame olema tänulikud, et ajalugu ise mängis analüütikuile kätte suurejoonelise sotsiaalse eksperimendi, mille käigus on võimalik välja selgitada ühiskonnakorralduse eri tüüpide mõju inimeste sotsiaalsele aktiivsusele, sealhulgas kuritegevusele kui meie teema seisukohalt olulisele nähtusele.

Niisugust harvaesinevat võimalust saab edukalt ära kasutada just teooria arendamiseks, mitmesuguste inimese ühiskondlikku olemist käsitlevate hüpoteeside kontrollimiseks. Seda enam, et kuritegevus on kahtlemata neid nähtusi, mille seletamiseks hea teooria siiani puudub.

Pöörane kasvutempo

Olgu lisatud, et taasiseseisvuse aastail on kuritegevus Eestis kasvanud ümmarguselt kaks korda ehk arvestatuna saja tuhande elaniku kohta 2033 kuriteost 1991. aastal 3911 kuriteoni 2002. aastal. Juurdekasv avaldab seda enam muljet, et kommunistliku režiimi tingimustes pandi Eestis saja tuhande elaniku kohta toime keskel läbi 200 kuritegu aastas. Tõsi, kuritegevuse kasvukõver hakkas järsult tõusma juba 1980.–1990. aastail, s.o kümnendil vahetult enne Eesti taasiseseisvumist, kui impeerium tervikuna vaevles läheneva lõpu agoonias. See ei jäänud kajastumata ka kuritegevuses, mis kümnendi lõpuaastal jõudis piirini 1200 kuritegu saja tuhande elaniku kohta aastas.

Sellise pöörase kasvutempo taustal on põhjust küsida, mis on lahti, miks tormavad inimesed vabas ühiskonnas arutult kuritegevuse hukutavale rajale? Kas tegemist on vabanemise eufooria ebardliku avaldumisvormiga? Või sunnivad järsult muutunud elutingimused, uued, seniolematud väljavaated ja nendega seotud ahvatlused inimesi tegudele, millest midu

hoidutakse? Võib-olla on põhjus hoopis aegunud regulatsioonides, ajast ja põhjalikult muutunud oludest maha jäänud seadustes, iganenud kriminaalpoliitikas, mis ei suuda adekvaatselt reageerida ühiskonna regulatiivsetele nõudlustele? Neile ja ilmselt veel paljudele säärasele küsimustele tulebki otsida vastust läbikäidud tee kogemustest.

Läinud aastal Juura Õigusteabe AS-i vahendusel trükivalgust näinud kogumik "Kuritegevus Eestis 1991–2001" tahab ilmselgelt olla üks tagasivaadetest, mis hindab kuritegevuse kaudu Eesti riigi ja ühiskonna arengut kümne aasta jooksul ning siin ilmnunud positiivseid ja negatiivseid suunitlusi.

Kuna koostaja Jüri Saar ja raamatule saatesõna kirjutanud eksjustiitsminister Märt Rask loodavad sedalaadi tagasivaatavast analüüsist abi peamiselt uue, demokraatlikule õigusriigile kohase kriminaalpoliitika kujundamisel, vaatleme meiegi, missuguste probleemidega tuleb kriminaalpoliitika reformimisel kokku puutuda ja kui edukalt on neid probleeme lahendatud nimetatud raamatus. Lähtume seejuures raamatu eesmärgisest ja käsitlusviisist, kuid mõnevõrra vabamalt, kui seda lubaksid retsensiooni kitsad raamid.

Kurjategijaks ei sünnita

Oma saatesõnas arvab Märt Rask, et autorite kollektiivi suur töö annab muu hulgas selge vastuse küsimusele, miks kuritegevus Eestis ikkagi kasvab. Samas esineb ta ise huvitava seisukohavõtuga, avaldades lootust kuritegevuse kasvu peatumiseks, sest "et ... seaduskuulekaid inimesi sünnib iga päev juurde". Ilmselt tahab eksminister öelda, et vastavalt sellele, kuidas (talle teadaoleval põhjusel) sünnib järjest rohkem seaduskuulekaid inimesi, väheneb tulevaste seadusrikkujate ja kurjategijate osatähtsus uute ilmakodanike hulgas ning järelkult peatub ka kuritegevuse kasv.

See omamoodi kummaline, vormilt optimistlik arvamused väljendab sügavat pessimismi nüüdisaegse kriminaalpoliitika võimaluste suhtes. Tõepoolest, kui kurjategijaks sünnitakse, kui seaduskuulekus ja kuritegelikkus on kaasasündinud omadused, looduse and, siis milleks mitmekülgsete kasvatus- ja sotsiaalprogrammidega eurovangel, milleks karistusseadustik ja kriminaalpoliitika? Sünninud kurjategijat pole ju võimalik ümber kasvatada ja kurjast isegi mitte karistustega eemal hoida. Ainus, mida looduse poolt kurjategijaks määratud teiste inimeste turvatunde kindlustamiseks teha saab, on nende füüsiline likvideerimine või eluaegne isoleerimine. Eks seda ole ajaloos korduvalt ka praktiseeritud ning näib, et vastavad ideed pole kuhugi kadunud. Vähemalt mitte Eestis.

Tegelikult pole seaduskuulekus nagu kuritegelikkuski inimese sünnipärane, bioloogiliselt omandatud kvaliteet. Rääkides seaduskuulekusest, eriti aga kuritegelikkusest kui selle antipoodist, peetakse praegusaja kriminoloogia teoorias inimese sotsiaalset, s.o elupuhuselt omandatud võimet olla ühiskonna liige ning mõista ja käitumises järgida ühiskonnaelu tavasid ja norme, sealhulgas seadustega kehtestatud regulatsioone.

Kuna nimetatud tavad, normid ja regulatsioonid on ise sügavalt sotsiaalse iseloomuga ja väljendavad üksnes ühiskondliku olemise kontekstis (mitte bioloogiliselt!) tähenduslikke

hinnanguid, ei saa nende järgimist või eiramist kuidagi seostada inimese bioloogiliste iseärasustega. See asjaolu lubabki kõnelda inimeste käitumise korrigeerimisest sotsiaalsete regulatsioonide abil, sealhulgas kriminaalpoliitilist laadi meetmetega.

Kuidas uurida kuritegevust?

Nagu öeldud, on vaadeldav raamat koostatud just kriminaalpoliitika edasiste arengusuundade täpsemaks piiritlemiseks. Nii vähemalt on ettevõetud töö eesmärgistanud koostaja. Kuna kriminaalpoliitika kuulub lahutamatu osana riigi poliitikasse üldse ehk teisisõnu ühiskonnaasjade korraldamisse, pidanuks uurimise vahetu objekt olema ühiskond ning sealsed sotsiaalsed protsessid ja nähtused niisugusena, nagu me neid näeme kuritegevuse kaudu. Seega need nähtused ja arengud inimesi kujundavas, eneseavaldamisele (aktiivsusele) motiveerivas ja käitumisele regulatiivseid piiranguid seadvas sotsiaalses keskkonnas, mis kõige vahetumalt, kõige otsustavamalt on seotud kuritegevusega, selle tekkimise, laadi ja dünaamikaga.

Ilmselt ei pea eraldi rõhutama, et uurimisobjekti määramine ühiskonna toimimise, mitte inimese individuaalse elu tasandil seab kuritegevuse käsitlemisele samuti selged raamid. Rääkides kuritegevusest sotsiaalsete protsesside koosluses ning vastastikusel toimes, tuleb seda vaadelda sotsiaalse protsessina, mitte üksikute kuritegude ja kurjategijate mehaanilise summana. See on meetodiline nõue, mida tihtipeale paraku ignoreeritakse. Ka vaadeldavas raamatus, pealegi ülima järjekindlusega.

Ehkki pealkirjas, samuti saatesõnas ja sissejuhatuses lubatakse lahkelt analüüsida kuritegevust eesmärgiga jõuda uudsete kriminaalpoliitiliste järeldusteni, pakutakse lugejale üksnes segasevõitu statistilist ülevaadet toimepandud kuritegudest ja kurjategijatest. Seda raamatu esimeses peatükis esitatud nn teoreetilistest lähtekohtadest alates kuni kokkuvõtte viimase silbini välja. Kuritegevusest kui eriomases sotsiaalsest protsessist ei räägita sõnagi, hoolimata koostaja lubadusest anda vähemalt kuritegevuse definitsioon.

Seevastu otsekui selleks, et kriipsutada alla kogu käsitluse suunitlust individuaalsele kriminaalsele käitumisele, on raamatu lõppu paigutatud mõned kriminaalse karjääri kirjeldused. Usutavasti püütakse nende abil lugejale tutvustada tüüpilist Eesti kurjategijat või kriminaalse enesemääramise (allakäigutee) tüüpilisi mudeleid.

Pealiskaudne ja süsteemitu

Olgu öeldud, et kriminaalse karjääri uurimise meetod on leidnud kriminoloogias laialdast kasutamist. Vastavate uuringute tulemusel on loodud nii mõnedki kriminaalset käitumist ja inimeste kuritegevusse kaasamise protsessi seletavad teooriad. Kuid just nende teooriate taustal torkab valusalt silma kriminaalse karjääri käsitluse pealiskaudsus ja süsteemitu Jüri Saare koostatud raamatus. Aga et tegemist pole kriminaalse karjääri tõsiseltvõetava teadusliku käsitlusega, jääb üle nentida, et vaadeldava osa ainus eesmärk ongi nähtavasti lugeja pilgu ja ootuste kinnistamine kriminaalse käitumise ja kurjategija probleemistikule lubatud kuritegevuse analüüsi asemel.

Vaevalt on niisugused rõhuasetused juhuslikku laadi. Pigem tundub, et tegemist on (autorite) teadliku positsiooniga, mis omakorda võib sugeneda kas (a) veendumusest, et kurjategija ning tema kriminaalne käitumine ongi kuritegevuse probleemi ja selle lahendamise seisukohalt otsustava tähtsusega või (b) suutmatusest näha mõistes *kuritegevus* midagi enam kui abstraktsiooni, (statistilist) üldistust teatavale kuritegude ja kurjategijate hulga.

Kui esimene nimetatud võimalustest seondub sageli sünnipärase kurikalduvuse ideega (mida näib mingil määral toetavat ka Märt Rask) või paremal juhul taandab kuritegevuse probleemi inimese kõlbelisele väärustumisele, siis teisel juhul on enamasti tegemist uurija(te) mõttelaiskusega, mis ei ärgita otsima puude tagant metsa ehk siis käesoleval juhul kriminaal- ja kohtustatistikas vahetult antud kuritegude ja kurjategijate hulga tagant kuritegevust kui sotsiaalset protsessi. Kuid välistatud pole seegi, et tegemist on teoreetilise küündimatusega, vaadeldavate probleemide tegeliku olemuse mittemõistmisega.

Muidugi ei saa võtta tõsiselt teoreetilist seisukohta, et kõik see, mida kätkeb endas mõiste *kuritegevus*, ammendub kuritegude ning neid toime pannud isikute omadustes või siis statistilistes seaduspärasustes, mis ilmnevad teatavas kuritegude/kurjategijate hulgas. Kuid põhimõtteliselt sama küündimatu ja sisutühi oleks piirduda kuritegevuse iseloomustamisel paljasõnalise määratlusega *sotsiaalne*.

Statistika pole asi iseeneses

Selleks, et tõusta kuritegevuse uurimisel tõeliselt sotsiaalsele tasemele ning kirjeldada kuritegevust kui sotsiaalset protsessi, on vaja lahti mõtestada vaadeldav määratlus ning anda sellele adekvaatne empiiriline sisu. Kõnealusel raamatus lubab koostaja teha seda kõike esimeses peatükis, mis peaks lugejale andma Eesti kuritegevuse analüüsi teoreetilised lähtekohad.

Lähemal tutvumisel aga selgub, et kuritegevuse mõiste ja olemuse teoreetilise analüüsi asemel pakutakse suhteliselt teaduskaugelt, teoreetilise kandvuse mõttes abitut kompilatsiooni välisautorite juhuslikult valitud ning lõdvalt kokku traageldatud seisukohavõttudest isiku kriminaalse käitumise põhjuste kohta. Sealjuures pole isegi mitte üritatud siduda neid seisukohti Eesti tegelikkusega. Seetõttu ei saa ka kõige heatahtlikum ja püüdlikum lugeja mõista, kuidas need nn teoreetilised lähtekohad haakuvad järgneva empiirikaga ning selgitavad (mõtestavad) viimast.

Kuritegude ja kurjategijate hulga statistiline iseloomustamine nõutava teoreetilise tõlgendusega, ilma vähimagi katseta otsida seoseid kuritegevuse ja teiste sotsiaalsete protsesside vahel vajutab käsitlusele tervikuna erilise pitseri. Niisuguses käsitluses muutub kriminaalstatistiline andmestik asjaks iseeneses, suletud ning laiema sotsiaalse kandvusega nähtuseks, tervikust suvaliselt väljarebitud, kuid paljudes uudishimu tekitavaks mosaiigikilluks.

Täpselt nagu kohtustatistika või ohvriuringute andmed, pälvib ka kriminaalstatistika sageli tähelepanu. Asjakohaseid andmeid avaldab meelsasti ajakirjandus, nendega manipuleerivad

isikliku populaarsuse võitmiseks poliitikud. Samal ajal ei mõelda enamasti üldse sellele, millest need andmed tegelikult räägivad ja missugust infot nad kannavad. Seetõttu tõlgendab iga asjahuviline neid enamasti oma isiklike tõekspidamiste ja eelistuste kohaselt: kes näeb kriminaalstatistikas inimeste sünnipärase kurjuse kajastust, kes nende kõlbelist allakäiku, kes veel midagi muud. Sellepärast ei saagi kriminaalstatistika kirjeldamisele ja kommenteerimisele rajada uut kriminaalpoliitikat ega üldse mingeid kuritegevuse ohjeldamisele (kontrollimisele, ennetamisele jm) orienteeritud tegevuskavasid.

Hinnatav teatmeteosena

Kuritegude ja kurjategijate hulga lihtsa statistilise kirjeldamise asemel on vaja kas või statistiliste seoste vormis uurida kuritegevuse sõltuvust teistest sotsiaalsetest protsessidest, selgitada välja, missugustes seostes peegelduvad kuritegevuses ühiskonna kui süsteemi omadused, kuidas kuritegevus mõjutab ühiskonna enda toimimist. Asjakohane analüüs Eesti ühiskonna seisundit ja arengut iseloomustava andmestiku põhjal võiks anda usaldusväärse uurimusliku aluse mitte ainult uuele kriminaalpoliitikale, vaid ühiskonna sotsiaalse arengu kavandamisele laiemaltki.

Kahjuks on vaadeldava raamatu autorid läinud kergema vastupanu teed. Nad ei ole vaevunud uurima kuritegevust sotsiaalses kontekstis, vaid on piirdunud statistiliste andmete pealiskaudsete kommentaaridega. See määrab ka raamatu väärtuse ning võimaliku kasutusala.

Nagu juba öeldud, ei saa kogumikku "Kuritegevus Eestis 1991–2001" võtta aluseks, millele ehitada uus kriminaalpoliitika. Ammugi ei saa seda raamatut hinnata teoreetilise kandvuse mõttes epohhiloovaks ja Eesti kriminoloogias uue etapi avajaks, nagu kinnitab koostaja. Pigem väärib teos esiletõstmist nõukoguliku statistilis–kirjeldava kriminoloogia musternäidisena.

Samal ajal oleks autorite suhtes ebaõiglane öelda, et nende vaev on tühja läinud. Hoopiski mitte! Ühte raamatusse koondatud kümme aastat hõlmav kriminaal- ja kohtustatistika koos eriuuringute andmetega on kahtlemata väga väärtuslik materjal nii kriminoloogiliste analüüside jaoks kui ka lihtsalt asjahuvilisele lugejale. Sellepärast ongi vaadeldav raamat hinnatav peamiselt teatmeteosena, kuritegevust statistiliselt iseloomustava käsiraamatuna, mis võib pakkuda huvitavat ning kasutamiseks käepärast infot paljude elualade inimestele.

Uuele põlvkonnale mõeldes

Lõpetuseks jääb soovida tuult tiibadesse Eesti ärkavale kriminoloogiale. Kui põgusaltki jälgida kuritegevuse arengut nüüdisaja ülimalt dünaamilises, globaliseerumisele kalduvas maailmas, pole raske mõista, et ühiskond on jõudnud kvalitatiivse teisenemise perioodi. Sellega koos on kadumas ajalukku paljud traditsioonilised, seni tõhusalt toimunud sotsiaalse elukorralduse vormid ja regulatsioonimehhanismid, uued on aga alles kujunemisejärgus ja seetõttu vähe tõhusad.

Võimalik, et siit tulekski otsida kuritegevuse ning sotsiaalse hälbimuse teiste liikide plahvatusliku kasvu, samuti hälbimuse sotsiaalse baasi kiire laienemise põhjusi. Loomulikult seab ühiskonna niisugune areng sotsiaalteadlaste, sealhulgas kriminoloogide ette ülesanded, mis ühelt poolt on uudsed, teisalt nõuavad kiiret lahendust. Sest ühiskonna dünamismist johtuvalt pole üha kuhjuvate probleemidega tegelemisel võimalik loota suurele ajavarule.

Järelikult pole ilmselt vaja kahelda selleski, et ühiskonna seisund ja arengusuutlikkus hakkab järjest rohkem sõltuma probleemide lahendamise kiirusest ja lahenduste kvaliteedist. Sellepärast tasub praegu tõsiselt kaaluda, kui valmis on Eesti kriminoloogia uuteks väljakutseteks. Selle valmisoleku nimel on kõigepealt kindlasti vaja senisest märksa intensiivsemalt tegelda kriminoloogide uue põlvkonna ettevalmistamisega ning luua neile uue riikluse ülesehitamise tuhinas peaaegu lammutatud uuringulise infrastruktuuri asemele uus, tänapäevasem alusstruktuur.